

Світлана Алексієвич

**ОСТАННІ
СВІДКИ**
СОЛО ДЛЯ ДИТЯЧОГО ГОЛОСУ

Харків
«ФОЛІО»
2020

ПІСЛЯМОВА ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

... одна цитата

«Під час Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.) — загинули мільйони радянських дітей... Росіяни, білоруси, українці, татари, латвійці, цигани, казахи, узбеки, вірмени, таджики...»

(Журнал «Дружба народів», № 5, 1985 р.).

... і одне запитання російського класика

Якось великий Достоевський запитав: чи може знайтися виправдання світові, нашому щастю і навіть вічній гармонії, якщо заради цього, для міцності фундаменту, буде пролито хоча б одну сльозинку невинної дитини? І сам відповів — цю сльозинку не виправдає жоден прогрес, жодна революція. Жодна війна. Сльозинка завжди переважить.

Лише одна сльозинка...

«ВІН ОЗИРНУТИСЯ БОЯВСЯ...»

Женя Белькевич — 6 років.

Зараз — робітниця.

Я запам'ятала... Я була зовсім маленька, але я все запам'ятала...

Червень сорок першого року...

Останнє, що я запам'ятала з мирного життя — казку, мама читала її на ніч. Мою улюблену — про Золоту рибку. Я завжди в Золотої рибки теж що-небудь просила: «Золота рибко... Дорогенька Золота рибко...» І сестричка просила. Вона просила інакше: «Щучим велінням, моїм хотінням...». Хотіли, щоб ми поїхали на літо до бабусі і щоб тато з нами поїхав. Він такий веселий...

Вранці прокинулася від страху... Від якихось незнайомих звуків...

Мама з татом думали, що ми спимо, а я лежала поряд із сестричкою і прикидалася, що сплю. Бачила: тато довго цілував маму, цілував обличчя, руки, а я дивувалася, що ніколи раніше він так її не цілував. У двір вони вийшли, тримаючись за руки, я підскочила до вікна — мама повисла в тата на шиї й не відпускала його. Він відірвав її від себе й побіг, вона наздогнала й знову не пускає і щось кричить. Тоді я теж закричала: «Тату! Тату!»

Прокинулися сестричка та братик Вася, сестричка дивиться, що я плачу, й вона закричала: «Тату!» Вискочили ми всі на ганок: «Тату!!» Батько побачив нас і, як зараз пам'ятаю, охопив голову руками й пішов, навіть побіг. Він озирнутися боявся...

Сонце світило мені в обличчя. Так тепло... І тепер не віриться, що мій батько того ранку йшов на війну. Я була зовсім маленька, але, здається мені, я розуміла, що бачу його востаннє. І вже ніколи не зустріну. Я була зовсім... Зовсім маленька...

Так і зв'язалося в мене у пам'яті, що війна — це коли немає тата...

А потім пам'ятаю: чорне небо і чорний літак. Біля шосе лежить наша мама, розкинувши руки. Ми просимо її встати, а вона не встає. Не підводиться. Солдати загорнули маму в плащ-намет і поховали в піску, на тому ж місці. Ми кричали і просили: «Не закопуйте нашу мамку в ямку. Вона прокинеться, і ми підемо далі». На піску повзали якісь великі жуки... Я не могла уявити, як мама житиме під землею з ними. Як ми її потім знайдемо, як ми зустрінемося? Хто напише нашому татові?

Хтось із солдатів запитував мене: «Дівчинко, як тебе звати?» А я забула... «Дівчинко, а як твоє прізвище? Як звати твою маму?» Я не пам'ятала... Ми сиділи біля маминого горбочка до ночі, поки нас не підібрали й не посадили на воза. Повний віз дітей. Віз нас якийсь дідусь, збирав усіх на дорозі. Приїхали ми в чуже село, і розібрали нас по хатах чужі люди.

Я довго не розмовляла. Тільки дивилася.

Потім пам'ятаю — літо. Яскраве літо. Чужа жінка гладить мене по голівці. Я починаю плакати. І починаю говорити... Розповідати про маму й про тата. Як тато біг від нас і навіть не озирнувся... Як мама лежала... Як повзали жуки на піску...

Жінка гладить мене по голівці. У ці хвилини я зрозуміла: вона схожа на мою маму...

«МОЯ ПЕРША Й ОСТАННЯ ЦИГАРКА...»

Гена Юшкевич — 12 років.

Зараз — журналіст.

Сонце... І незвична тиша. Незрозуміла мовчанка.

Ранок першого дня війни...

Наша сусідка, дружина військового, вийшла у двір вся в сльозах. Вона щось прошепотіла мамі, але показала знаками, що треба мовчати. Усі боялися вимовити вголос те, що трапилось, навіть тоді, коли вже знали, адже вже встигли повідомити. Але вони боялися, щоб їх не назвали провокаторами. Панікерами. А це страшніше за війну. Вони боялися... Це я зараз так думаю... І, звісно, ніхто не вірив. Що ви! Наша армія на кордоні, наші вожді у Кремлі! Країна надійно захищена, неприступна для ворогів! Це я тоді так думав... Я був піонером.

Крутили радіо. Чекали на виступ Сталіна. Його голос був потрібен. Але Сталін мовчав. Потім виступив Молотов... Усі слухали. Молотов сказав: «Війна». Усе одно ще ніхто не вірив. Де Сталін?

Налетіли на город літаки... Десятки незнайомих літаків. Із хрестами. Вони затулили небо, затулили сонце. Жах!! Посипалися бомби... Безперервно було чути вибухи. Тріскот-неча. Усе відбувалося, наче уві сні... Не наяву... Я вже був не маленький, я запам'ятав свої відчуття. Свій страх, що розповзався по всьому тілі. По всіх словах. Думках. Ми вискочили з будинку, кудись бігли вулицями... Мені здавалося, що міста вже немає, самі руїни. Дим. Вогонь. Хтось сказав: треба бігти на кладовище, тому що кладовище не бомбитимуть. Навіщо бомбити мертвих? У нашому районі було велике єврейське кладовище зі старими деревами. І всі кинулися туди, там зібралися тисячі людей. Вони обіймали каміння, ховалися за плитами.

Там ми з мамою просиділи до ночі. Ніхто навколо не вимовляв слова «війна», я чув інше слово — «провокація». Його

повторювали всі. Розмови були такі, що ось-ось наші війська перейдуть у наступ. Сталін дав наказ. І в це вірили.

Але всю ніч гули труби заводів на околицях Мінська...
Перші вбиті...

Першим... побачив убитого коня... Потім... убиту жінку...
Це мене здивувало. Я уявляв собі, що на війні вбивають лише чоловіків.

Прокинуся вранці... Хочу зіскочити з ліжка, а потім згадую — війна, й заплющую очі... Не хочеться вірити.

На вулицях уже не стріляли... Було тихо. Кілька днів тихо. І раптом почався рух... Іде, наприклад, білий чоловік, увесь від черевиків до волосся білий. У борошні. І несе на собі білий мішок. Інший біжить... У нього з кишень падають консервні банки, в руках консервні банки. Цукерки... Пачки тютюну... Хтось несе перед собою шапку з цукром... Кастрюлю з цукром... Не описати! Один тягне рулон тканини, інший іде весь обмотаний синім ситчиком. Червоним... Смішно, але ніхто не сміється. Це розбомбили продуктові склади. Великий магазин біля нас... Люди кинулися розбирати те, що там залишилося. На цукровому заводі кілька людей потонуло в чанах із патокою. Жах!! Усе місто лускало насіння. Знайшли десь склад із насінням. На моїх очах прибігла до крамниці жінка... У неї із собою нічого не було: ні мішка, ні сітки — так вона зняла із себе комбінацію. Рейтузи. І набила їх гречкою. Потягла... Усе це чомусь мовчки. У ці хвилини люди не розмовляли...

Коли я покликав маму, залишалася сама гірчиця, жовті банки з гірчицею. «Не бери нічого», — просила мама. Пізніше вона зізналася, що їй було соромно, тому що все життя вона вчила мене іншого. Навіть коли ми голодували і згадували ці дні, все одно ні про що не жалкували. Такою була моя мама!

Містом... Нашими вулицями спокійно гуляли німецькі солдати. Знімали все на кіноплівку. Сміялися. У нас до війни була в школі улюблена гра, ми малювали німців. Малювали їх із великими зубами. Іклами. А тут вони ходять... Молоді, гарні... Із гарними гранатами, засунутими в голінища міцних

чобіт. Грають на губних гармоніках. Навіть жартують із нашими гарними дівчатами...

Старший німець тягне якогось ящика. Ящик важкий. Він покликав мене і показав: допоможи. В ящика було дві ручки, ми взялися з ним за ці ручки. Коли донесли, куди слід, німець похлопав мене по плечу й дістав із кишені пачку цигарок. Ось, мовляв, плата.

Я прийшов додому. Терпцю не стало, сів на кухні й заку- рив. І не чув, як грюкнули двері, заходить мама:

— Куриш?

— М-м...

— А цигарки чії?

— Німецькі.

— Куриш, та ще й ворожі цигарки. Це зрада Батьківщини. Це була моя перша й остання цигарка.

Одного разу ввечері мама сіла коло мене:

— Я не можу витримати, що вони тут. Ти мене розумієш?

Вона хотіла боротися. Із перших днів. Ми вирішили шу- кати підпільників, ми не сумнівалися, що вони є. Ані на хви- лину не сумнівалися.

— Я люблю тебе найбільше за всіх, — сказала мама. — Але ти мене розумієш? Ти мене пробачиш, якщо з нами щось станеться?

Я закохався у свою маму, тепер я слухався її беззапереч- но. І це потім залишилося на все життя...

**«БАБУСЯ МОЛИЛАСЯ... ВОНА ПРОСИЛА,
АБИ МОЯ ДУША ПОВЕРНУЛАСЯ...»**

Наташа Голик — 5 років.

Зараз — коректор.

Я навчилася молитися... Часто згадую, як під час війни я навчилася молитися...

Сказали — війна, я, і це зрозуміло, у п'ять років не уявляла жодних картин. Жодних страхів. Але від страху, саме від страху, заснула. І спала два дні. Два дні лежала, наче лялька. Усі думали, що я померла. Мама плакала, а бабуся молилася. Вона молилася два дні та дві ночі.

Я розплющила очі, і перше, що пам'ятаю, — світло. Яскраве-яскраве світло, незвичайно яскраве. Мені від цього світла стало боляче. Чую чийсь голос, пізнаю: це моєї бабусі голос. Бабуся стоїть перед іконою й молиться. «Бабусю... Бабусю...» — покликала я її. Вона не озирнулася. Не повірила, що це я її кличу... Я вже прокинулася... Розплющила очі...

— Бабусю, — потім запитувала я, — як ти молилася, коли я помирала?

— Я просила, аби твоя душа повернулася.

За рік померла наша бабуся. Я вже вміла молитися. Я молилася й просила, аби її душа повернулася.

А вона не повернулася...

ЗМІСТ

Післямова замість передмови.	3
«Він озирнутися боявся...»	5
«Моя перша й остання цигарка...».	7
«Бабуся молилася... Вона просила, аби моя душа повернулася...»	10
«Вони лежали на жаринах рожеві...»	11
«А я все одно хочу маму...»	14
«Такі гарні німецькі іграшки...»	17
«Одна жменя солі... Усе, що залишилося від нашого дому...»	22
«І поцілувала в підручнику всі портрети...»	25
«Я їх руками збирала... Вони білі-білі...»	27
«Жити хочу! Жити хочу!»	29
«Через петельку для гудзика...»	30
«Тільки мамин крик чула...»	33
«Ми грали, а солдати плакали...»	36
«На кладовищі покійники лежали нагорі... Неначе ще раз убиті...»	38
«І зрозумів — це батько... У мене тремтіли коліна...»	39
«Заплющ очі, синку... Не дивися...»	42
«Братик плаче, тому що його не було, коли був тато...»	45
«Першою прийшла ця дівчинка...»	46
«Я — твоя мама...»	48
«Просимо: можна облизати?»	49
«...Ще пів ложечки цукру»	50
«Домику, не гори! Домику, не гори!»	53
«Вона прийшла у білому халаті, як мама...»	55

«Тітонько, візьміть мене на коліна...»	57
«...І почала колисати, наче ляльку»	58
«Мені вже буквар купили...»	60
«...І не наречені, і не солдати...»	68
«Хоча б один синочок залишився...»	69
«Втирає сльози рукавом...»	71
«Він висів на шворочці, наче дитинка...»	73
«Тепер будете моїми дітьми...»	75
«Ми цілували їм руки...»	77
«Я дивилася на них очима маленької дівчинки...»	79
«Мама наша не посміхалася...»	81
«Не могла звикнути до свого імені...»	83
«Гімнастерка в нього була мокра...»	84
«Наче вона йому дочку врятувала...»	86
«У загін мене несли на руках... Усе в мені було відбите від п'ят до маківки...»	89
«А чому я такий маленький?..»	92
«Їх тягнуло на людський запах...»	94
«Навіщо вони стріляли в обличчя? Моя мама була такою вродливою...»	96
«Ти просиш, щоб я тебе пристрелив...»	100
«А на мені навіть хустинки немає...»	104
«Гратися надворі немає з ким...»	107
«Вона відчинила вікно... Й віддала аркушки вітру...»	109
«Копайте тут...»	114
«Дідуся поховали під вікном...»	116
«...Іще й лопатками постукали, щоб було гарно...»	117
«Куплю собі сукню з бантиком...»	119
«Як це помер, коли сьогодні не стріляли?..»	122
«Тому що ми — дівчатка, а він — хлопчик...»	128
«Ти мені не брат, якщо граєшся з німецькими хлопцями...»	131
«Ми навіть забули це слово...»	136
«Вам потрібно їхати на фронт, а ви закохалися в мою маму...»	141
«В останні хвилини вони вигукували свої імена...» . . .	147

«Усі вчотирьох впряглися ми в ці саночки...»	148
«Ці двоє хлопчиків стали легенькі, наче гороб'ята...»	151
«Соромився, що черевики в мене дівчачі...»	153
«Я кричала й кричала... Не могла зупинитися...»	157
«Усі взялися за руки...»	159
«Ми навіть не знали, як ховають... А тут звідкись пригадали...»	161
«Зібрав у кошик...»	162
«Кошенят вони винесли з хати...»	164
«Запам'ятай: Маріуполь, Паркова, б...»	166
«Я чула, як у нього зупинилося серце...»	167
«Утік на фронт за сестрою, старшим сержантом Вірою Редькіною...»	170
«У той бік, звідки сходить сонце...»	171
«Біла сорочка в темряві далеко світиться...»	175
«На чисту підлогу, яку я щойно вимила...»	177
«А чи дивився на це Бог? І що він думав...»	179
«А білий світ ненаглядний...»	180
«Приносили довгі вузькі цукерки... Схожі на олівці...»	184
«Скринька була якраз на його зріст...»	185
«Боялася побачити цей сон...»	186
«Я хотіла бути одна в мамі, і щоб мама мене балувала...»	187
«А вони не тонули, як м'ячики...»	189
«Запам'ятав синє-синє небо... І наші літаки в цьому небі...»	193
«Як дозрілі гарбузи...»	195
«Ми їли... Парк...»	197
«Хто плакатиме, того застрелимо...»	200
«Мамуся й татко — золоті слова...»	201
«Принесли її по шматочку...»	203
«У нас якраз вивелися курчата... Я боявся, що їх уб'ють...»	205
«Король хрестовий. Король бубновий...»	206
«Велика сімейна фотографія...»	210
«Так я вам хоч бульбочки в кишеню насиплю...»	211
«Ма-ма ми-ла ра-му...»	213

«Він дав мені кубанку із червоною стрічкою...»	215
«І стріляю вгору...»	219
«До першого класу мама носила мене на руках...»	220
«Песику, дорогенький, пробач... Песику, дорогенький, пробач...»	222
«А вона тікала: “Це не моя дочка! Не моя-а-а!”...»	226
«Хіба ми — діти? Ми були чоловіками та жінками...»	227
«Не віддавай чужому дядьку татового костюма...»	229
«Уночі я плакала: де моя весела мама?»	230
«Він не дозволяє мені полетіти...»	232
«Усім хотілося поцілувати слово “Перемога”...»	234
«У сорочці із татової гімнастерки...»	235
«Прикрасила я її червоними цвяшками...»	236
«Я довго чекав на нашого тата... Усе моє життя...»	239
«На тій лінії... На тім краю...»	240